

Maja Biernacka
Uniwersytet w Białymstoku

Esej recenzyjny

Ćwiek-Rogalska Karolina (2017) *Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian*. Warszawa Wydawnictwo Naukowe Scholar

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.3.11>

Abstrakt Jest to artykuł recenzyjny poświęcony książce Karoliny Ćwiek-Rogalskiej pod tytułem *Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian*. Książka dotyczy przemian w krajobrazie kulturowym terenów przynależnych współcześnie do Republiki Czeskiej i leżących przy jej niemieckiej granicy w okresie od powstania Czechosłowacji, to jest od 1918 roku do współczesności. Przedstawione są w niej badania terenowe autorki przeprowadzone w latach 2012–2014 w gminie Dolní Žandov (niem. *Unter Sandau*), należącej do powiatu Cheb, mieszczącym się w kraju karlowarskim. Stanowią one etnograficzny spacer po gminie, uzupełniony przez dodatkowe badania poza jej granicami oraz analizę materiałów archiwalnych.

Słowa kluczowe pogranicze, krajobraz kulturowy, pamięć, wysiedlenia, Republika Czeska

Maja Biernacka, socjolog (doktorat ISP PAN 2006), tłumacz (studia translatorskie – Instytut Lingwistyki Stosowanej UW 2002), lektor i licencjonowany egzaminator języka angielskiego (Pearson 2006), a także licencjonowany pilot wycieczek zagranicznych (nr UKFiT 3/1992), adiunkt w Instytucie Socjologii i Kognitywistyki Uniwersytetu w Białymstoku, wykłada też w Collegium Civitas w Warszawie. Zainteresowania badawcze: socjologia i antropologia kultury, socjologia wielokulturowości, socjolingwistyka, socjologia ekonomiczna, socjologia organizacji, socjologia instytucji, socjologia zachowań rynkowych i in. Autorka książek: *Człowiek korporacji. Od normatywizmu do afirmacji własnego Ja* (Wyd. Nauk. SCHOLAR 2009),

Hiszpania wielokulturowa. Problemy z odmiernością (Wyd. Nauk. SCHOLAR 2012), *Katalonia. Między pragmatyką konfliktu a tożsamością* (Wyd. Nauk. SCHOLAR 2018) oraz licznych artykułów publikowanych w czasopismach recenzowanych. Redaktor naukowa książki *Od Ameryki Łacińskiej do Gwinei Równikowej. Tożsamość, granice, naród* (Wyd. Nauk. SCHOLAR 2017).

Adres kontaktowy:

Instytut Socjologii i Kognitywistyki
Uniwersytet w Białymstoku
Plac NZS 1, 15-420 Białystok
e-mail: m.biernacka@uwb.edu.pl, mmbiernacka@tlen.pl

Książka Karoliny Ćwiek-Rogalskiej pod tytułem *Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian* wpisuje się w nurt badań nad pograniczem, który reprezentowany jest zarówno przez socjologów, jak i przedstawicieli innych dyscyplin w ramach nauk społecznych oraz humanistycznych, w tym zwłaszcza etnografów, kulturoznawców i antropologów kultury. Poświęcona została przemianom w krajobrazie kulturowym terenów należących dziś do Republiki Czeskiej, a leżących przy jej niemieckiej granicy, które miały miejsce od czasów, gdy powstała Czechosłowacja, to jest od 1918 roku aż do współczesności¹. Podstawę pracy stanowią badania terenowe przeprowadzone przez autorkę w latach 2012–2014 w gminie Dolní Žandov, znanej w wersji niemieckiej jako *Unter Sandau*. Leży ona w zachodniej części historycznej krainy o nazwie Boemia, a przynależy współcześnie do powiatu Cheb, mieszczącego się w kraju karlowarskim². Gmina ta uznana została przez autorkę za szczególnie interesującą i wybrana jako lokalizacja badań własnych ze względu na fakt, że leży na pograniczu czesko-niemieckim, które podlegało w wieku XX procesom historycznym i kulturowym, prowadzącym do zasadniczych przemian kultury i sposobów życia.

¹ Tereny te określane są w książce w ślad za czeskim uzusem językowym jako pohraničí. Autorka pisze, że chodzi o czesko-niemieckie pogranicze „w regionie historycznym noszącym nazwę pohraničí” (Ćwiek-Rogalska 2017: 13). *De facto*, wyraz ten nie jest nazwą własną regionu, na co wskazywałoby zdanie w tekście, a jest odpowiednikiem polskiego wyrazu pogranicze – z pewnymi niuansami semantycznymi, o których mowa dalej (Ćwiek-Rogalska 2017: 111–112), a również w poświęconej im odrębnej publikacji Ćwiek-Rogalskiej (2018).

² *Org. Karlovarský kraj*; jest to literalne tłumaczenie nazwy tejże jednostki administracyjnej dzisiejszej Republiki Czech, może być również określane (z adaptacją do polskiej nomenklatury podziału terytorialnego) jako województwo karlowarskie.

Tereny te były do 1946 roku zamieszkiwane głównie przez ludność niemieckojęzyczną. Po wysiedleniach mających miejsce po wojennej klęsce III Rzeszy została ona zastąpiona nowymi, głównie czeskimi i słowackimi osadnikami. Przedmiotem zainteresowania autorki są miejsca przełamania (Ćwiek-Rogalska 2017: 13) – jak określa je roboczo w tekście – w krajobrazie kulturowym tych obszarów, to jest takie, gdzie kultura niemiecka styka się z bardziej „świeżą” warstwą kultury czeskiej. Nazwała je pierwotnie „niezamierzonymi pomnikami” i to właśnie określenie wykorzystane zostało w tytule projektu grantowego, z którego sfinansowane zostały prezentowane w książce badania.

Książka podzielona jest na trzy części zatytułowane: I. *Porządki metodologiczne*, II. *Portrety pamięciowe*, oraz III. *Warstwy krajobrazu kulturowego*. Książkę rozpoczyna spis skrótów, po którym umieszczone zostały kolejno: oznaczenia wywiadów, podziękowania oraz sekcja o tytule: *O czym jest ta książka. Dlaczego Žandov?*, którą należy potraktować jako zastępującą wprowadzenie, zwłaszcza, że formalnie wyodrębnionego wstępu w książce brakuje. Na ostatnich stronach książki czytelnicy poza zakończeniem znajdą umieszczone kolejno po nim: spis nagranych wywiadów, bibliografię, streszczenie w języku angielskim i indeks nazwisk.

Część metodologiczna uporządkowana została w postaci dwóch rozdziałów: 1. *O badaniach* i 2. *O pojęciach*. W pierwszym z nich autorka podejmuje etnograficzny spacer po gminie Dolní Žandov, czyniąc przy okazji zastrzeżenie, że przeprowadziła dodatkowo badania w miejscowościach znajdujących się poza granicami gminy, takich jak Okrouhlá

i Františkovy Lázně, jedną rozmowę w Niemczech, a także badania źródeł historycznych w archiwach. Poważnym niedostatkiem jest brak w tekście sekcji, w której umieszczony byłby cel badań, pytania badawcze i/lub stawiane przez autorkę hipotezy, a także odpowiedzi na te pytania i weryfikacja hipotez pod koniec omówienia wyników badań. Rozczarować może, że wbrew tytułowi tej części książki nie ma w niej szczegółów metodologicznych, dotyczących między innymi kryteriów doboru próby i pytań zadawanych rozmówcom. Jest to ważne, zwłaszcza że rodzaj, treść i sekwencja zadawanych pytań mogą rzutować na deklaracje uzyskiwane od osób badanych. Brak jest też zestawienia danych społeczno-demograficznych. Ten ostatni element jedynie w skromnym stopniu rekompensuje tabela opatrzona nagłówkiem o treści *Spis nagranych wywiadów*, gdzie poza datą i miejscem ich przeprowadzenia umieszczone zostały dane dotyczące płci i wieku poszczególnych rozmówców oraz – w przypadku tych, którzy byli już na świecie w latach 40. XX wieku – nazwa miejscowości, w której wówczas mieszkali. Nie zostały natomiast nadane respondentom numery porządkowe, które pozwoliłyby autorce na łatwe oznaczenie deklaracji cytowanych w tekście, a w konsekwencji niezawodne zidentyfikowanie ich przez czytelników. Choć przyjęta konwencja może być potraktowana przez niektórych kulturoznawców i etnologów jako dopuszczalna, z perspektywy socjologa stanowi poważny defekt.

Drugi rozdział dotyczy przyjętego w książce instrumentarium pojęciowego. Podstawowym terminem jest tytułowy krajobraz kulturowy, kontrastowany względem krajobrazu naturalnego, który stanowi po prostu byt fizyczny czy też materialny. Gdy mowa

natomiast o krajobrazie kulturowym, autorka – czyniąc odwołania zwłaszcza do ujęcia przyjętego przez Marca Antropa (2013: 13) – odnosi ten termin do podmiotowych doświadczeń związanych z owym bytem materialnym, nadawanych mu subiektywnych i negocjowanych społecznie znaczeń, wartości oraz interpretacji. W związku z subiektywnym charakterem pojawiają się wokół nich konflikty, co podkreśla cytowany w książce czeski badacz Přemysl Mácha (2010: 240). Krajobraz kulturowy określany jest też przez Ćwiek-Rogalską w ślad za polskim kulturoznawcą Stanisławem Pietraszko (2014: 55) jako antropogeniczny, co dotyczyć może zarówno stworzenia przez człowieka elementów danego miejsca i wbudowania ich w naturalne otoczenie, jak i sposobu jego postrzegania, narracji oraz pamięci o nim. I to właśnie pamięć stanowi drugie pojęcie, które zostało wyróżnione w tekście jako kluczowe obok krajobrazu. W rzeczy samej, co zwiastuje trzykropek przed tytułem poświęconego jej podrozdziału, jak i po tytule poprzedniego, chodzi o powiązanie terminu krajobraz kulturowy z pamięcią, nie tylko indywidualną, ale zwłaszcza zbiorową – definiowaną w książce w ślad za Maurice'em Halbswachem (2008). Autorka odnosi się także do propozycji terminologicznej, jaką jest pamięć komunikacyjna, proponowanej między innymi przez niemieckiego egiptologa Jana Assmanna (2008), który stosował ją w kontekście badań nad przekazem ustnym w żyjących wspólnie rodzinach wielopokoleniowych.

Integralnym fragmentem tego rozdziału jest podrozdział zatytułowany: *Kłopoty z językiem*. Stanowi on konieczne uzupełnienie wcześniej omawianych kwestii ze względu na specyfikę terminologiczną dotyczącą pogranicza czesko-niemieckiego. Wy-

szczególnione są w nim trzy sekcje dotyczące słów: (1) niemających w języku polskim potocznej, krótszej wersji, (2) mających szczególny odcień znaczeniowy oraz (3) posiadających ekwiwalent brzmieniowy, ale nie semantyczny. Jest to cenny fragment książki, choć może budzić niedosyt ze względu na pobieżne omówienie wybranych pojęć jako przykładowych dla wyodrębnionych przez autorkę kategorii. Dotyczy to zwłaszcza pierwszej z nich, której poświęcony został zaledwie jeden akapit. Nie dość tego, dotyczy on tylko jednego terminu, którym jest *hrázděnka*, oznaczająca budynek wzniesiony w konstrukcji ryglowej, niekiedy określanej potocznie w języku polskim jako poniemiecki, względnie z pruskiego muru, ze wzmianką o tym, że pojęcie to może dotyczyć pokrewnego mu pojęcia *hrázděné zdivo*, dotyczącego obiektu zbudowanego w tejże konstrukcji. Warto byłoby, aby tematyce tej zostało nadane inne miejsce w strukturze pracy. Po pierwsze, poświęcona jej sekcja winna mieć formę bardziej rozbudowaną, a po drugie dającą czytelnikom szansę na odnośnienie się do niej na bieżąco podczas lektury w miejscach, w których konieczna jest konfrontacja z oryginalną terminologią. Istotne jest to zwłaszcza, że autorka nie przyjęła systematycznej strategii w zakresie sposobu traktowania pojęć specyficznych dla czesko-niemieckiego pogranicza ani nie umieściła w książce indeksu rzeczowego. W niektórych miejscach w tekście pojęcia tłumaczone są na język polski lub wyjaśniane w sposób opisowy, a w innych pozostawiane w wersji oryginalnej.

Część druga książki stanowi chronologicznie uporządkowaną narrację na temat terenów stanowiących obiekt prezentowanych badań. Według

tego klucza formalnego podzielona została ona na trzy rozdziały: 3. *Dolní Žandov – Unter Sandau (1918–1938)*, 4. *Dolní Žandov ↔ Unter Sandau ↔ Dolní Žandov (1938–1948)* oraz 5. *Dolní Žandov (Unter Sandau) (1948–2014)*. W trakcie lektury okazuje się, że charakteryzuje je nieco odmienna problematyka. A mianowicie, jako temat rozdziału trzeciego obrany został konflikt językowy, który rzutował na postrzeganie oraz sposób traktowania krajobrazu kulturowego Žandova. Autorka skupia się na jego wybranych elementach, to jest pomniku ku czci poległych w I wojnie światowej, szkole czeskiej oraz niemieckim przedszkolu, które wybudowane zostały w okresie pomiędzy zakończeniem tejże wojny w 1918 roku i powstaniem niepodległej Czechosłowacji a zaborem Sudetów przez III Rzeszę jesienią 1938 roku i końcem I Republiki. Centralnym przedmiotem kolejnego rozdziału są natomiast zmiany w zakresie rozumienia własności i gwarantującego ją stanu prawnego w latach 1938–1948. Obranie takiej tematyki jest zasadne ze względu na decyzje polityczne tej dekady prowadzące do poważnych zmian społeczno-demograficznych. A mianowicie, u zarania tej dekady przeprowadzono wysiedlenia žandowian pochodzenia żydowskiego i konfiskaty ich majątków. W dalszej kolejności miały miejsce ucieczki i wysiedlenia ludności czeskiej, a następnie przybycie osadników z III Rzeszy, a w trakcie ofensywy zimowej 1945 roku również uchodźców wojennych ze wschodu Niemiec. Koniec tego okresu naznacza przybycie nowych osadników, a zarazem wysiedlanie niemieckojęzycznej ludności do NRD i RFN lub w głąb Czechosłowacji, wysiedlanie oraz dobrowolne opuszczanie Žandova przez Czechów w 1948 roku i nacjonalizacja majątków.

Jak autorka słusznie zastrzega, procesy te nachodziły na siebie, a część ludności niemieckojęzycznej pozostawała na tych terenach aż do schyłku lat pięćdziesiątych, koegzystując z nowymi mieszkańcami. Rozdział piąty dotyczy zasadniczej zmiany w krajobrazie gminy, która miała miejsce w wyniku nacjonalizacji prywatnych majątków i ustanowienia kolektywnych form własności rolnej po powstaniu Czechosłowacji. Były to początkowo rolnicze spółdzielnie produkcyjne (org. *jednotné zemědělské družstva*), zastąpione w późniejszym okresie przez państwowe gospodarstwa rolne (org. *státní statky*). Choć rolnicze spółdzielnie miały według wyobrażeń ich pomysłodawców jednoczyć społeczność wiejską, częstokroć stanowiły zarzewie konfliktów, co w dalszym ciągu pozostaje w pamięci zbiorowej mieszkańców. Według respondentów Karoliny Ćwiek-Rogalskiej wyjątkowo sporną kwestię stanowił odgórnie narzucony obowiązek wypracowywania przez te podmioty limitów produkcyjnych niezależnie od ich lokalizacji, warunków klimatycznych, ilości i klasy ziemi uprawnej, liczby pracowników oraz jakości wkładanej przez nich pracy. Było to tym bardziej trudne w warunkach kolektywnej własności maszyn rolniczych. Stacjonowały one na tak zwanych stacjach maszynowo-traktorowych, do których ustawiały się kolejki, zwłaszcza w czasie żniw. Uwarunkowania takie z pewnością nie wzmocniły więzi międzyludzkich, a raczej sprzyjały niesnaskom.

W ostatnich sekcjach tego rozdziału autorka powraca – w zasadzie nieoczekiwanie – na bardziej abstrakcyjny poziom i znów odnosi się do rozumienia pojęcia pogranicza, rozszerzając tematykę między innymi o symbolikę granicy, jej charakter oraz

funkcje, również w kontekście zmiany dotyczącej warunków przekraczania, a także roli strażników granicznych. Przywołując kategorie proponowane przez znanego badacza granic Oscara J. Martíneza (1994), Ćwiek-Rogalska pod koniec rozdziału konstatuje, że pogranicze stanowiące przedmiot jej badań przeszło ewolucję od *co-existent borderlands*, czyli **współistniejących pogranicz**³, przez *alienated borderlands*, czyli **odrębnych pogranicz**⁴ do *interdependent borderlands*, czyli **współzależnych pogranicz**⁵, a wreszcie – co charakteryzuje według niej stan współczesny – *integrated borderlands*, czyli **zintegrowanych pogranicz**⁶, z granicą mającą charakter określany jako „fantomowy”. Te – skądinąd wartościowe treści – winny znaleźć inne miejsce w strukturze pracy, czy to na jej początku, choćby w postaci jednego z pierwszych rozdziałów, poświęconych ramie teoretycznej oraz instrumentarium pojęciowemu czy to pod koniec. To drugie rozwiązanie byłoby zasadne zwłaszcza, gdyby omówione powyżej konstatacje autorka wyprowadziła z przeprowadzonych przez siebie badań. W przeciwnym razie czytelnicy mogą mieć poczucie chaosu, które nasila się wraz z przejściem do trzeciej części książki.

Ta ostatnia już część dotyczyć ma – jak nazywa je Ćwiek-Rogalska – warstw krajobrazu kulturowego. Stanowić może ona użyteczny materiał źródłowy, zwłaszcza dla badaczy zajmujących się historią oraz światem kultury materialnej i niematerialnej czesko-niemieckiego pogranicza, przy czym nie jest pozbawiona niedostatków. Chodzi w szczególności

³ Tłum. terminu Maja Biernacka.

⁴ Jw.

⁵ Jw.

⁶ Jw.

o dopracowanie w zakresie aparatu pojęciowego, czy to umieszczonego w jej treści, czy też w części metodologicznej, w której postawione zostało takie zadanie. Rzecz dotyczy przede wszystkim tytułowych warstw krajobrazu kulturowego, w tym zwłaszcza przyjętego przez autorkę ich rozumienia, które określałoby ramy i uzasadniało zasadność podejmowanej tematyki. *De facto*, ta część książki raczej niż w a r s t w o m poświęcona została po prostu jego wybranym e l e m e n t o m, którymi są ruiny, zabytki sakralne oraz miejsca stanowiące o walorach uzdrowiskowych badanych terenów. Stanowią one ramy podziału kolejnych rozdziałów, zatytułowanych odpowiednio: 6. *Ruiny. O tym, czego nie ma*, 7. *Sacrum. Lokalne interpretacje i globalne znaczenia* oraz 8. *Uzdrowiskowość. O miejscu, w którym leczono*.

W treści tychże rozdziałów Ćwiek-Rogalska podejmuje natomiast kwestię wiodących dla nich, szczegółowych pojęć. Czyni to skrupulatnie przede wszystkim w rozdziale szóstym, który rozpoczyna dyskusją na temat *ruiny*, jej znaczenia oraz funkcji. Interesujący jest on zwłaszcza w kontekście wartościowania dziedzictwa kultury przez mieszkańców badanych terenów. Autorka zwraca uwagę na odziedziczone w drugim pokoleniu pejoratywne postrzeganie niemieckiej architektury przez jej rozmówców. Uwidaczniało się ono przy okazji podejmowania tematu tak zwanej akcji demolizacyjnej, a właściwie sekwencji takich działań rozpoczętych w 1948 roku, a polegających na eliminowaniu obiektów, których istnienie uznane zostało za godzące w bezpieczeństwo państwa czechosłowackiego. Początkowo prowadzone było w wyznaczonych pasmach granicznych, a w dalszej kolejności rozsze-

rzane na pozostałe tereny pograniczne. Ów proces wyburzania zarówno opuszczonych już ruin, jak i przeznaczonych do opuszczenia rozciągnął się na wiele lat, obejmując z czasem nie tylko obiekty zagrażające bezpieczeństwu narodowemu, ale i ludności cywilnej, a również uznane za szpecące krajobraz.

Ważnym wątkiem jest tu określanie przez rozmówców, który obiekt stanowi według nich zabytek, a który jest jedynie zasługującą na zburzenie ruiną. Nie ma to jedynie wartości idiograficznej, to jest nie sprowadza się do swoistości badanych przez autorkę terenów. Zatem tym bardziej zasługiwać może na uwagę, jeśli lokuje się te treści w szerszym spektrum zjawisk związanych z interpretacją dziedzictwa przeszłości, czy to po przesunięciach granic, powstawaniu nowych państw bądź zmianie przynależności państwowej, czy też po procesach transformacji systemowej. Lektura pracy może więc być również cenna dla badaczy zajmujących się konstruowaniem pamięci zbiorowej na temat ważnych symbolicznie obiektów, na przykład dla niegdysiejszego systemu politycznego, państwowości i kultury, nie tylko politycznej, ale też *sensu lato*, a w konsekwencji konstruowania wyobrażeń na temat właściwego „obchodzenia się” z nimi lub pozostałościami po nich, z typowymi scenariuszami ich likwidacji, zachowania w oryginalnej formie, względnie modyfikacji i reinterpretacją znaczenia symbolicznego (por. np. Biernacka 2017a; 2017d; 2017e).

W rozdziale siódmym Karolina Ćwiek-Rogalska zajmuje się wybranymi obiektami sakralnymi w krajobrazie kulturowym Dolnego Žandova.

W związku ze specyfiką regionu i religijności jego mieszkańców analiza ogranicza się do obiektów reprezentujących wyznanie rzymskokatolickie, a także – co dotyczy cmentarzy – judaizm. Autorka odnosi się przy tym do wysokiego poziomu zsekularyzowania dzisiejszej ludności – co nie dotyczy jedynie mieszkańców regionu, ale ogólnie rzecz biorąc społeczeństwa czeskiego, i w zasadniczy rzutuje na znaczenia i interpretacje nadawane tym miejscom przez jej rozmówców. W ósmym, ostatnim rozdziale, podjęty jest temat uzdrowiskowego charakteru Žandova. Choć gmina mieści się w tak zwanym „trójkącie uzdrowiskowym”, wyznaczonym przez trzy najważniejsze ośrodki o takiej funkcji, to jest Karlowe Wary, Franciszkowe Łaźnie oraz Mariańskie Łaźnie (Ćwiek-Rogalska 2017: 174)⁷, jej walory w tym zakresie sprowadzają się do obecności w okolicy źródeł wód mineralnych, a w samej gminie – wód uważanych za niepełnowartościowe.

Wątek ten można w zasadzie uznać za drugoplanowy – tak też wydaje się traktować go autorka, a z jej badań wyłania się nuta lekceważenia walorów uzdrowiskowych gminy przez jej rozmówców. Można mieć wątpliwości co do zasadności poświęcenia tej kwestii całego rozdziału, tym bardziej, że wieńczy on książkę. Zamierzenie autorki, jakim było wpisanie w narrację o uzdrowiskowości postaci dwóch lokalnych lekarzy, widoczne staje się wraz z lekturą kolejnych stron. Chodzi o Josefa Bachtroga i jego imiennika, słynącego z ziołolecznictwa doktora Hackenberga, którego

⁷ Autorka posługuje się w książce ich czeskimi nazwami (odpowiednio: Karlovy Vary, Františkovy Lázně, Mariánské Lázně), choć w języku polskim istnieją ich odpowiedniki.

dom pozostaje do dziś punktem orientacyjnym w Žandovie. Opowieści o nich pojawiają się w reakcjach rozmówców na pytania o uzdrowiskowy charakter gminy i – jak argumentuje Ćwiek-Rogalska – pozwalają na wzbogacenie sposobu myślenia o krajobrazie kulturowym, który tworzą nie tylko miejsca, ale i pamięć o ludziach.

Książka Karoliny Ćwiek-Rogalskiej jest wartościową pozycją na krajowym rynku wydawniczym. Może być obiektem zainteresowania ze strony przedstawicieli nauk społecznych i humanistycznych, w tym etnografii i etnologii, kulturoznawstwa, antropologii kultury czy specjalistów z zakresu regionalistyki. Może być też przydatną lekturą dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego, wartą wykorzystania jako materiał dydaktyczny w procesach przygotowywania liderów samorządowych, zwłaszcza na terenach pogranicznych z Republiką Czeską oraz Republiką Federalną Niemiec. Wprawdzie publikacja koncentruje się na przypadku znajdującym się poza terytorium Polski, jej krytyczna lektura może – poprzez analogię do będącej jej przedmiotem czeskiej gminy *Dolní Žandov* – uwrażliwić Czytelników na pewne zjawiska o charakterze uniwersalnym.

W szczególności chodzi o nakładanie się i przenikanie kolejnych warstw krajobrazu kulturowego, zarówno w zakresie narodowości, etniczności, języka i związanej z nimi tożsamości oraz przekazywanej z pokolenia na pokolenie pamięci zbiorowej, jak też ich materialnych świadectw, obecnych czy to w architekturze czy choćby piśmiennictwie związanym z regionem. Jest to nieuniknione wobec zmian geopolitycznych w postaci wytyczania

nowych granic państwowych, a także powstawania nowych państw, co pociąga za sobą specyficzne procesy demograficzne, tj. nasilenie migracji i masowe przesiedlenia (patrz też: Biernacka red. 2017; Biernacka 2017c: 15-43; Opiola 2017: 44-60).

Tematyka ta jest też ważka w innym kontekście, to jest wobec obecności w przestrzeni publicznej zideologizowanych przekazów, które promują uproszczoną wizję jedności państwa opartego na idei narodu, czemu towarzyszy symboliczne konstruowanie wrogów narodu. Dotyczyło to nawet przypadku czechosłowackiego (patrz np. Gruchala 1996; też: Majewski 197: 193)⁸, choć państwo to budowane było z ludności o zróżnicowanych tożsamościach. Immanentne dla takich zjawisk jest odmienne wartościowanie dziedzictwa „naszej” kultury *versus* należącej do „obcych” (patrz np. Mucha red. 1999; Chromiec 2004, 2006; Jasińska-Kania 2009: 39–57; Łodziński 2009: 181–203; Trapani 2009: 77–94; Biernacka 2017b) – z czego ta druga może być postrzegana pejoratywnie. W wielu przypadkach bywa, że legitymizowane są na tej podstawie działania pragmatyczne, które mają na celu eliminację spuścizny „obcych” w krajobrazie kulturowym. Należy mieć świadomość, że naród nie jest ani bytem ahistorycznym ani monolitycznym, nie jest też nieodłącznie „naturalnie” czy odwiecznie związany z terytorium zamieszkiwanym z identyfikującą się z nim ludnością. Taką właśnie refleksją warto podsumować również przypadek, którego dotyczy prezentowana w tym eseju książka Karoliny Ćwiek-Rogalskiej.

⁸ Chodzi o koncepcję tzw. czechosłowakizmu.

Bibliografia

Antrop Marc (2013) *A brief history of landscape research* [w:] P. Howard, I. Thompson, E. Waterton, M. Atha, eds., *The Routledge Companion to Landscape Studies*. London: Routledge, s. 12–22.

Assmann Jan (2008) *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Przełożyła A. Kryczyńska-Pham. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Biernacka Maja (2017a) *Dolina Poległych w Hiszpanii. Między narodowym katolicyzmem a utowarowieniem pamięci*. „Czas Kultury”, nr 4 (195), s. 80–84.

Biernacka Maja (2017b) *Maur jako obcy w Hiszpanii. Między pamięcią zbiorową a tożsamością*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 13, nr 1, s. 90–109.

Biernacka Maja, (2017c), *Od geografii fizycznej do konstrukcji symbolicznych, czyli o mnogości Ameryk* [w:] M. Biernacka, red., *Od Ameryki Łacińskiej do Gwinei Równikowej. Tożsamość/granice/naród*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 15–43.

Biernacka Maja (2017d) *Symboliczna metamorfoza. Dzielnice żydowskie w miastach dzisiejszej Iberii*. „Journal of Urban Ethnology”, t. 15, s. 185–199.

Biernacka Maja (2017e) *Wojna na pomniki w Katalonii, czyli co zrobić z upamiętnieniem bitwy pod Ebro*. „Przegląd Humanistyczny”, nr 2 (457), s. 11–22.

Biernacka Maja red. (2017) *Od Ameryki Łacińskiej do Gwinei Równikowej. Tożsamość, granice, naród*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar. Chromiec Elżbieta (2004) *Dziecko wobec obcości kulturowej*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Chromiec Elżbieta (2006) *Edukacja w kontekście różnicy i różnorodności kulturowej: z inspiracji naukowych obszaru niemieckojęzycznego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Ćwiek-Rogalska Karolina (2017) *Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Ćwiek-Rogalska Karolina (2018) *Pamięć w słowach – o nieadekwatności pojęć (przypadek czesko-polsko-niemiecki)*. „Acta Baltico-Slavica”, vol. 42, s. 8–24.

Gruchała Janusz (1996) Tomasz G. Masaryk. Wrocław: Ossolineum.

Halbwachs Maurice (2008) *Spoleczne ramy pamięci*. Przełożył M. Król. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jasińska-Kania Aleksandra (2009) *Wykluczanie z narodu: Dystanse społeczne wobec mniejszości narodowych i migrantów* [w:] A. Jasińska-Kania, S. Łodziński, (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 39–57.

Łodziński Sławomir (2009) *Uchodźcy w Polsce. Mechanizmy wykluczania etnicznego* [w:] Aleksandra Jasińska-Kania, Sławomir Łodziński, (red.), *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, s. 181–203.

Mácha Přemysl (2010) *Krajiny antropologie a antropologie krajiny*. „Český Lid 97”, no. 3, s. 225–246.

Majewski Piotr Maciej (1997) „Tomasz G. Masaryk”, Janusz Gruchała, Wrocław 1996. (recenzja), „Przegląd Historyczny”, 88(1), 191-195.

Martínez Oscar J. (1994) *The Dynamics of Border Interaction* [w:] C. H. Schofield, ed., *Global Boundaries: World Boundaries*. London: Routledge, s. 1–15.

Mucha Janusz, red. (1999) *Kultura dominująca jako kultura obca: mniejszości kulturowe a grupa dominująca w Polsce*. Warszawa: Oficyna Naukowa.

Opiola Wojciech (2017) *Studia nad granicami i pograniczami w Ameryce Łacińskiej* [w:] M. Biernacka, red., *Od Ameryki Łacińskiej do Gwinei Równikowej. Tożsamość/granice/naród*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 44–60.

Pietraszko Stanisław (2014) *Krajobraz i kultura* [w:] D. Angutek, B. Frydryczak, red., *Krajobrazy. Antologia tekstów*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 55-62.

Trapani Vanessa (2009) „Inni” w polskich debatach sejmowych. *Przykłady dyskursywnego konstruowania tożsamości przez większość i mniejszości narodowe* [w:] A. Jasińska-Kania, S., red., *Obszary i formy wykluczenia etnicznego w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 77–94.

Cytowanie

Biernacka Maja (2019) *Esej recenzyjny: Ćwiek-Rogalska Karolina (2017) „Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian”*. Warszawa Wydawnictwo Naukowe Scholar. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 15, nr 3, s. 202–210 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.3.11>.

Review Essay: Ćwiek-Rogalska, Karolina. 2017. *Imprinted in the Landscape: The Cultural Landscape of the Czech-German Borderland in the Times of Change*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe Scholar

Abstract: This is a review article dedicated to a book by Karolina Ćwiek-Rogalska titled *Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian* (*Imprinted in the Landscape: The Cultural Landscape of the Czech-German Borderland in the Times of Change*). The book deals with the changes in the cultural landscape of the terrains which now belong to the Czech Republic and lie at its German frontier in the period starting from the founding of Czechoslovakia, i.e., from 1918 to the present day. It is based on field studies carried out by the author in the years 2012-2014 in the municipality of Dolní Žandov (German: Unter Sandau), which belongs to the Cheb District, located in the Karlovy Vary Region. The said studies involve an ethnographic walk around Cheb, supplemented by additional research conducted beyond its borders and an analysis of archival materials.

Keywords: borderland, cultural landscape, memory, massive displacements, the Czech Republic